

رشد جمعیت، تنظیم خانواده و سقط جنین، پژوهشی است دینی - فرهنگی که در دور محور اصلی، یعنی: اصل مسئله کنترل جمعیت و شیوه‌های آن از جنبه‌ی زاد و ولد و باروری یا به عبارت بهتر، شیوه‌های تنظیم خانواده، به تبیین آرا و نظریات فقهی در این باره و تنقیح مبانی فقهی آن‌ها می‌پردازد.

پرداختن به موضوع جمعیت با چنین سبک و سیاقی از جهاتی ضروری و مهم می‌نماید:

۱- مسئله جمعیت و پیامدهای ناشی از آن یکی از مسائل مهم کشورهای جهان در چند دهه‌ی اخیر به شمار آمده و در آینده نیز همین وضعیت پیش‌بینی می‌شود. جمعیت جهان با رشد حدوداً ۱/۶۷ درصد، هر چهل و یک و نیم سال، دو برابر می‌شود. بدون تردید چنین رشدی، معضلات خاصی را برای تمام مناطق جهان، به ویژه مناطق با رشد جمعیتی بالا و توان اقتصادی پایین (کشورهای جهان سوم و در حال توسعه) پدید می‌آورد. چنین وضعیتی، صاحب‌نظران، کارشناسان و مسئولان کشورهای مختلف را با بیم و هراس روبه‌رو ساخته، به گونه‌ای که از مدت‌ها پیش در اندیشه‌ی اجرای سریع سیاست‌های کنترل و تنظیم خانواده و نگاه داشتن رشد جمعیت در یک حد ثابت، متناسب با وضعیت اقتصادی، اجتماعی و سیاسی خود بر آمده‌اند.

۲- از آن‌جا که اجرای سیاست‌های کنترل جمعیت و تنظیم خانواده در هر منطقه

ممکن است با بازتاب‌های منفی روبه‌رو شود، معمولاً تلاش بر آن است که اجرای چنین سیاست‌هایی با توجه به اوضاع و احوال فرهنگی و اجتماعی خاص هر منطقه تنظیم شود. در کشورهای در حال توسعه، نوعاً به دلیل حاکمیت ارزش‌های قومی، مذهبی و دینی، اعمال این سیاست‌ها با محدودیت‌هایی روبه‌رو بوده است؛ به همین منوال، در کشورهای اسلامی نیز از بدو ورود و اعمال سیاست‌های کنترل جمعیت - حدود پنجاه سال پیش - دانشمندان مسلمان نظریات مخالف و موافق را در این باره و از منظر دینی بیان کرده‌اند. بررسی نظریات مزبور، حاکی از وجود سیری فکری، از نظریات شدیداً مخالف با این سیاست‌ها تا نظریات تعدیل‌یافته و موافق با آن است.

این نظریات نوعاً در دو محور کلی، یعنی: اصل مسئله کنترل جمعیت و شیوه‌های تنظیم خانواده بیان شده است.

پژوهش حاضر نیز، با اقرار دادن دو محور مزبور در گستره خود و با اعتقاد به نقش برجسته آموزه‌های دینی - که یکی از مهم‌ترین عوامل زمینه‌ساز فرهنگی در کشورهای اسلامی است - در جهت‌دهی سیاست‌های کنترل جمعیت و تنظیم خانواده و اجرای آن‌ها مطابق با سلاطین دینی - فرهنگی جوامع مسلمان، به مرحله اجرا و انجام رسیده است.

۳- آوردن نظریات دینی در این باره، نگرشی واقع‌بینانه، دقیق و علمی را متناسب با موقعیت زمانی و مکانی کشورهای جهان، به ویژه کشورهای اسلامی، اقتضا می‌کند؛ بدین معنا که سعی شده است این نظریات، با توجه به دیدگاه‌های صاحب‌نظران و کارشناسان مسائل جمعیتی و دیگر موضوعات وابسته به آن، در چارچوب شریعت اسلامی بیان گردد تا از دقت عمل و نگرش منطبق با واقعیت آن، فرو کاسته نشود. با توجه به ضرورت‌های یاد شده، مهم‌ترین هدف پژوهش حاضر را می‌توان بدین

صورت ذکر کرد: «تبيين آراء و نظريات فقهي درباره رشد جمعيت و شيوه‌هاي کنترل آن و تفكيح مباني فقهي، با عنايت به موضوع‌شناسي علمي و دقيق مسائل جمعيتي و ساير مسائل وابسته به آن».

بی‌گمان دست‌یابی به چنین هدفی، مستلزم فراتر رفتن گستره تحقیق از حد مباحث فقهی و کشانده شدن آن به بحث‌های جمعیتی و دیگر بحث‌های وابسته به آن است. منظور از این بحث‌های وابسته، بحث‌های پزشکی مربوط به روش‌های پیش‌گیری از بارداری است که یکی از محورهای مورد بحث دانش‌وران مسلمان در مسئله روش‌های تنظیم خانواده نیز می‌باشد.

به هر حال، در مسئله کنترل جمعیت، در هر دو حوزه جمعیت‌شناسی و پزشکی، مسائل فراوانی مطرح شده که پرسش‌های زیادی را نیز فراوری پژوهش‌گران در عرصه فقه‌پژوهی قرار داده است. از آن‌جا که این‌گونه پرسش‌ها در حوزه فقه‌پژوهی، در زمره مسائل نوپیدای فقه (مسائل مستحدثه) قرار می‌گیرد، موضوع‌شناسی دقیق آن‌ها با بهره‌گیری از دانش جمعیت‌شناسی و پزشکی امری ضروری است، زیرا این‌گونه مسائل یا در فقه سابقه نداشته، یا بدین صورت که اکنون هست مطرح نبوده است.

با توجه به این مطلب، می‌توان مهم‌ترین پرسش‌هایی را که پژوهش حاضر در صدد پاسخ‌گویی به آن‌ها از دیدگاه کارشناسان و صاحب‌نظران در عرصه دانش جدید و دانش فقه بر آمده است، در دو بخش کلی خلاصه کرد:

- ۱- پرسش‌های مربوط به اصل مسئله رشد جمعیت و کنترل آن.
در این بخش، پرسش‌های فرعی دیگری مطرح می‌شود: الف) دیدگاه کارشناسان اقتصادی و اجتماعی درباره رشد جمعیت و کنترل آن چیست؟ ب) نظریات و مبانی فقهی در این باره کدام است؟
- ۲- پرسش‌های مربوط به شیوه‌های پیش‌گیری از بارداری (یکی از عوامل مهم کنترل رشد جمعیت).

پرسش‌های فرعی این بخش بدین قرارند: الف) جدیدترین و رایج‌ترین شیوه‌های پیش‌گیری از بارداری در علوم پزشکی کدام است؟ ب) در نگاه فقه، شیوه‌های مزبور چه حکمی دارند و مبانی فقهی آن‌ها چیست؟ ج) حکم کلی فقه‌های مسلمان در مسئله سقط جنین چیست؟ د) یافته‌های علم پزشکی در رویان‌شناسی

چیست؟ (۹) ضرورت‌های پزشکی برای سقط جنین، در چه مواقعی است؟ نطفه در این موارد چه نظری دارد؟

طرح بحث سقط جنین در این نوشتار، نه از این جنبه که یکی از روش‌های پیش‌گیری از بارداری است، بلکه به جهت این‌که یک پدیده ناهنجار اجتماعی است که در برخی کشورها روش سریع پیش‌گیری از رشد جمعیت، در برخی مواقع، پیشنهاد شده، دنبال می‌شود. پژوهش در این باره بیش‌تر برآمون مضضلات پزشکی در این مسئله، به ویژه ضرورت‌های سقط در مانی بوده است.

در باره پیشینه پژوهش حاضر باید گفت که نگارنده با توجه به تجربه خود در تهیه دو مجموعه احکام پزشکی و مضاعف وابسته به آن و ملاحظاتی مسائل مستحدثه پزشکی به این نتیجه دست یافت که آثار و پژوهش‌های نگاشته شده درباره رشد جمعیت و کنترل آن هر چند هر کدام از نقاط قوتی برخوردارند، از ابعاد دیگر موضوع غفلت ورزیده‌اند که در نگاهی کلی می‌توان آن‌ها را در دو دسته جای داد: پژوهش‌های اسلامی در این باره، تنها از منظر دینی به مسئله نگاه کرده، جانب واقع‌بینی و موضوع‌شناسی مسائل را رها می‌کنند. در این جا، گاه آوردن نظر دینی نه تنها مشکلی را حل نمی‌کند، بلکه با سخنان کلی و مبهم، بر پیچیدگی آن می‌افزاید. پژوهش‌هایی که از منظر دانش جدید به بحث در این باره پرداخته‌اند، جانب شریعت اسلامی را گاه به اعمال گذاشته، در عرضه راه‌کارها و پیشنهادهای مربوط، وضعیت فرهنگی و دینی کشورهای مسلمان را در نظر نمی‌گیرند.

به نظر می‌رسد، وثاق و هم‌آهنگی میان دو عرصه دانش جدید و دانش فقه و تعامل اندیشه میان آن‌ها به گونه‌ای معلوب، ساز و کار مناسب‌تری پیش روی هر دو گروه، که در صدد آوردن نظریات صحیح و واقعیت‌بینانه در حوزه پژوهشی خود هستند، قرار دهد. این پژوهش مهم‌ترین رسالت خود را بر همین امر استوار ساخته و این کار را در هر بخش، از طریق آوردن نظریات هر دو گروه، یعنی کارشناسان و صاحب‌نظران مسائل جدید و فقه، دنبال نموده است.

پژوهش حاضر در دو بخش اصلی، سامان یافته است:

بخش اول با عنوان «اکتدرال جمعیت و تنظیم خانواده»، در دو فصل، مباحثی همچون ماهیت و مفهوم اکتدرال جمعیت و تنظیم خانواده، پیشینه تاریخی آن و دیدگاه‌های مختلف در باره رشد جمعیت و کنترل یا تنظیم آن را از نظر گذارنده است. در بحث دیدگاه‌ها، تلاش شده تا ابتدا دیدگاه‌های کارشناسان جمعیتی از منظر اقتصادی و اجتماعی مورد توجه قرار گیرد، سپس دیدگاه‌های اسلام به طور مبسوط به بحث گذاشته شود. بحث مربوط به دیدگاه‌های اسلام به نحوی تنظیم شده که بیان‌کننده سیر تحول اندیشه دینی از نظریات شدیداً مخالف با کنترل جمعیت تا نظریات تعدیل یافته و سپس آرای جدید فقهی موافق با آن، باشد.

بررسی کنترل جمعیت در قلمرو مسائل مستحذنه که حاکی از توجه به موضوع‌شناسی مسئله جمعیت و سپس بیان حکم فقهی متناسب با آن است، از بحث‌های پایانی این بخش است.

آخرین مبحث این بخش، از جنبه فقه حکومتی به آن نگرسته، حدود اختیارات دولت اسلامی را در این باب به بحث می‌گذارد.

بخش دوم، درباره شیوه‌های پیش‌گیری از بارداری و روش بازدارنده از ادامه حیات جنین بحث می‌کند. در واقع این بخش، مشکلاتی را بررسی می‌کند که پیش از به وجود آمدن جنین و پس از آن وجود دارد. در شیوه‌های پیش‌گیری از بارداری، اساساً مشکلات فقهی‌ای که در به‌کارگیری این روش‌ها اعم از مکانیکی، هورمونی و عقیم‌سازی وجود دارد، مد نظر بوده است. در این بخش مشکلات جدی‌ای که امروزه از ناحیه فقها مطرح است، مانند: ضرر رسیدن به بدن، لمس و نگاه غیر مجاز، تنافی با حقوق زوجیت همراه با پیشنهادهای فقهی کاربردی به بحث گذاشته شده است.

در این نوشتار هر چند مباحث سقط جنین به طور کلی مطرح می‌شود، اهتمام اصلی بر مباحث جدید در این مورد مانند: سقط درمانی در بیماری‌ها و ناهنجاری‌های جنینی، تهدید جانی و سلامت مادر باردار در صورت بقای جنین، در بیماری‌های کشنده نظیر ایدز، می‌باشد که سؤال‌های فقهی - حقوقی فراوانی را

پیش روی فقیهان و حقوق دانان قرار داده است.

از نظر شیوه پژوهشی، تلاش کرده ایم که هر جا نظریات کارشناسان در بعضی‌های فقهی دخیل بوده است، ابتدا آرای کارشناسان و صاحب نظران مختلف را به منظور موضوع شناسی مسئله مطرح نموده سپس آن را از دیدگاه اسلامی بررسی کنیم. در تمام مباحث کتاب، در کنار آرای فقهای شیعه، آرای فقهای اهل سنت نیز مطرح شده است تا علاوه بر انعکاس دیدگاه تمام فقهای مسلمان، زمینه‌ای برای دیگر پژوهش‌گرانی که به پی‌گیری این مسائل به شیوه فقه مقارن علاقه‌مند می‌باشند، فراهم شود. در صورت وجود بحث‌هایی حقوقی در هر مسئله، به این مباحث نیز پرداخته ایم؛ البته جنبه‌های حقوقی، بیش‌تر در بحث سقط جنین وجود داشته است. در نحوه بیان مطالب، نوعاً به شیوه توصیفی - تحلیلی عمل شده تا علاوه بر طرح آرا و نظریات فقهی، به مبانی آنها نیز دست یابیم.

در پایان، اشاره به این مطلب لازم است که پژوهش حاضر به دلیل تنوع موضوعات و گشاده شدن آن به بحث‌های جمعیت‌شناسی و پزشکی، با دشواری‌های زیادی روبه‌رو بوده است که اگر یاری کارشناسان محترمی که در طول طرح این‌جانب را همراهی کردند، نمی‌بود شاید این طرح به مرحله انجام نمی‌رسید؛ لذا بر خود لازم می‌دانم که از یک‌ایک آن بزرگواران کمال تشکر و قدردانی را بنمایم. کارشناسان و صاحب نظران محترمی که پژوهش حاضر را در این مدت نظارت و ارزیابی کردند، عبارت‌اند از:

- کارشناسان و ارزیابان محترم در بخش جمعیت‌شناسی، جناب آقای دکتر محمد میرزایی و دکتر کوششی از اساتید بزرگوار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران؛
- کارشناسان و ارزیابان بخش‌های پزشکی، سرکار خانم دکتر اشرفی، خانم دکتر معدنی و جناب آقای دکتر رزاقی؛

- کارشناسان و ارزیابان بخش‌های فقهی و حقوقی، جناب حجة الاسلام و المسلمین سید احمد حسینی، حجة الاسلام علوی قزوینی و حجة الاسلام رضایی. هم‌چنین لازم است از حجة الاسلام و المسلمین جناب آقای صرامی، مدیر محترم

گروه مسائل فقهی پژوهشکده فقه و حقوق که در طول طرح از ابتدا تا انتها، تمام بخش‌های آن را مورد نظارت و ارزیابی قرار دادند و با ارشاد و راهنمایی‌های خود به این جانب بهره‌فراوان رساندند، کمال قدردانی و تشکر به عمل آورم.

گفتمی است که تمام بحث‌های این مجموعه، قابلیت توسعه و عمق‌را از منظرهای مختلف دارد که امیدوارم دیگر پژوهش‌گران بدان پرداخته و با دقت و تأمل خود به غنای این‌گونه مباحث بیفزایند و با تذکرهای سودمند خود، این‌جانب را در رفع کاستی‌ها مدد کنند.

محمدهادی طلعتی

تیرماه ۱۳۸۱